

ВИКОРИСТАННЯ ЛЯЛЬКОТЕРАПІЇ ЯК НАПРЯМУ АРТ-ТЕРАПІЇ У КОРЕКЦІЙНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ, ЯКІ МАЮТЬ ПРОБЛЕМИ У РОЗВИТКУ

У статті розглядаються особливості методу арт-терапії, зокрема лялько-терапії як психолого-педагогічного напрямку корекційної роботи з дітьми, які мають проблеми розвитку.

Ключові слова: лялькотерапія, арт-терапія, діти, які мають проблеми з розвитком, корекційна робота.

В статье рассматриваются особенности метода арт-терапии, в частности куклотерапии, как психолого-педагогического направления коррекционной работы с детьми, у которых есть проблемы в развитии.

Ключевые слова: куклотерапия, арт-терапия, дети, которые имеют проблемы в развитии, коррекционная работа.

The article covers the peculiarities of art-therapy, and, as a part of it, puppet therapy as psycho – pedagogical trend of correctional work with invalid children.

Key words: puppet therapy, art-therapy, retarded children, corrective work.

Процес становлення української державності, побудови громадянського суспільства, навчання і виховання дітей та молоді в системі національної освіти, передбачає орієнтацію на націю, на людину, на пріоритети духовної культури, та окреслює основні напрямки реформування навчально-виховного процесу. Водночас участь кожного громадянина в суспільному житті та рівень його культури визначені як необхідні умови демократичного способу життя.

Система спеціальної освіти, яка нині охоплює корекційно-розвиваючу та компенсаторно-реабілітаційну роботу має орієнтуватися на вимоги суспільства до своїх громадян і забезпечувати процес формування і розвитку дітей, які мають проблеми розвитку за певним типом соціальної поведінки.

Нині, в суспільстві через невідповідність до вирішення проблем цієї категорії дітей, склалася ситуація, коли будь-яка вада у фізичному або інтелектуальному розвитку дитини у майбутньому може стати причиною її соціальної неповноцінності. Слід підкреслити, що у таких дітей є і фізичні, і психологічні, і соціальні проблеми, вони недостатнього підготовлені до життя, слабо володіють навиками самообслуговування, погано контролюють свою поведінку, для них дуже

складно спілкуватись із однолітками, які не мають проблем розвитку.

Актуальною проблемою на сьогоднішній день є пошук перспективних шляхів та визначення ефективних умов які сприятимуть вирішенню цієї проблеми.

Метою нашої статті є дослідження впливу арт-терапії, і лялькотерапії зокрема, на дітей, у яких є проблеми розвитку.

На сучасному етапі для надання психолого-педагогічної допомоги таким дітям використовуються різноманітні види педагогічного, психологічного та терапевтичного впливу: аромо-терапія, казко-терапія музико-терапія, кольоро-терапія, сімейна арт-терапія, фото-терапія, піскова терапія, танцювально-рухова терапія, лялько-терапія тварино-терапія та інші. При цьому арт-терапія розглядається як терапія, змістом якої є художня творчість дитини.

Спочатку словосполучення «артотерапія» означало процес використання різноманітних видів мистецтв та творчої діяльності з терапевтичною метою. Первинною основою арт-терапевтичних технологій були архаїчні форми мистецтва, що збереглися в народній творчості, яка характеризується наївністю, діючим характером, опо-

рою на символічну мову несвідомого, і які є джерелом душевного здоров'я людей.

У процесі розвитку арт-терапії величезну роль відіграв великий інтерес фахівців до дитячого, примітивного мистецтва. У подальшому, розвиваючись як самостійний напрямок психолого-педагогічної допомоги, арт-терапія запозичує прогресивні теорії та практичний досвід із педагогіки, психології та мистецтва. На сучасному етапі арт-терапія – це самостійний напрямок у профілактичній, лікувальній, корекційній та педагогічній роботі, який використовується для допомоги дітям із проблемами у розвитку.

Використання арт-терапії у корекційній педагогіці, привело до виникнення такого напрямку як педагогічна арт-терапія. Її засновниками були Ф. Чизен (Австрія), Г. Гід, В. Ловенфельд, М. Наумбург (Америка), М. Ричардсон (Великобританія), які розглядали заняття дітей образотворчим мистецтвом як засіб розвитку їх емоційної сфери, мислення та природної креативності.

Термін «арт-терапія» запропонував художник Адріан Хілл (Англія), він пов'язував лікувальний ефект образотворчої діяльності, перш за все, з можливістю відвернути увагу пацієнта від його «хворобливих переживань». На думку А. Хілла, завдяки можливості створювати нові образи людина відволікається від переживань з приводу своїх фізичних недоліків і концентрує увагу саме на тому, що допомагає їй звільнитися від страждань.

Сучасні дослідники (В. Коропуліна, М. Смірнова, Н. Гордєєва та інші) визначають арт-терапію як засіб та технологію реабілітації дітей із проблемами у розвитку за допомогою мистецтва та художньо-творчої діяльності, яка базується на здібностях до образного сприйняття довкілля. В арт-терапії мистецтво – це діяльність, яка являє собою експериментування людей із художніми образами, символами у якості заміників реальних об'єктів.

У науково-педагогічній літературі арт-терапія розглядається як засіб, який дозволяє піклуватися про емоційний стан та психічне здоров'я людини, групи, колективу засобами художньої діяльності (Г. Буряковський, Л. Гисевич А. Захарова, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, О. Лебедіва, Г. Назолоян, Р. Хайкін та інші).

На сучасному етапі арт-терапевтична робота здійснюється у двох напрямках: перший напрямок – це арт-терапевтична допомога дітям зі збереженим інтелектом, але які мають проблеми у розвитку; другий напрямок – це арт-терапевтична допомога дітям, які мають порушення інтелекту.

Цілі і напрямки арт-терапевтичної роботи були сформульовані А. Леонтєвим, Л. Виготським, А. Венгером, Д. Ельконіним, О. Караваєвою та визначаються наступними принципами: принцип системності занять; принцип гуманістичної спрямованості арт-терапевтичного процесу,

який визначає необхідність гармонічного сполучення цілей суспільства і особистості, орієнтації арт-терапевтичного процесу на особистісні можливості дитини, її інтереси і потреби; принцип єдності діагностики і корекції, які відображають цілісність процесу надання арт-терапевтичної допомоги у процесі розвитку дитини. Ці принципи реалізуються у наступних аспектах: по-перше, перед початком здійснення арт-терапевтичних занять потрібно провести комплексне діагностичне обстеження, яке дозволяє виявити характер і відхилення у поведінці дитини, і на підставі такого висновку сформулювати цілі і завдання арт-терапевтичної роботи; по-друге, реалізація арт-терапевтичної роботи потребує від фахівців постійного контролю динаміки змін в особистості дитини, її поведінки і діяльності, динаміки зміни її емоційних станів, почуттів, переживань. Такий контроль дозволяє внести необхідні корективи у завдання, перевірити методи і засоби арт-терапевтичного впливу на дитину.

Арт-терапевтична робота будується на основі принципу врахування структури дефекту і потенційних можливостей дитини («зони найближчого розвитку» за Л. Виготським), тобто врахування здібностей дитини, яка має будь-яку структуру дефекту, а у процесі співробітництва з дорослими дитина може освоювати і засвоювати нові засоби дій [1, с. 127].

Терапія мистецтвом сьогодні дійсно широко використовується у роботі спеціальних медично-психологічних, соціальних центрів, у спеціальних корекційних дошкільних та шкільних закладах. Таке широке використання арт-терапії мистецтвом у різних типах закладів обґрунтовано властивими їй функціями, а саме: діагностичною, колекційною, розвиваючою, навчальною, реабілітаційною, психотерапевтичною, соціальною та іншими. Крім того, мистецтво своєю образністю активно впливає на свідомість, почуття, волю, грає істотну роль у формуванні культури людини і включає в себе художньо-естетичні, гуманістичні, пізнавальні, моральні цінності, впливає на духовно-моральне становлення особистості.

В арт-терапевтичному процесі засобом терапії є різні форми взаємодії дитини, яка має проблеми розвитку з різноманітним матеріалом: музикою, піском, фарбами, папером, глиною, лялькою, тваринами та іншим.

Арт-терапія активно впливає на процес розкриття творчих здібностей і сутнісного потенціалу дитини, на мобілізацією внутрішніх механізмів саморегуляції та гармонізації тих сторін внутрішнього світу, для вираження яких слова не підходять.

В умовах інтенсивних соціальних трансформацій, у пошуках шляхів виходу з конфліктних і кризових ситуацій, людині будь-якого віку потрібні креативність та досвід внутрішньої гармонії

зації, арт-терапія, використовуючи прості засоби, сприяє актуалізації внутрішнього потенціалу кожної дитини, сприяє зціленню і встановленню гармонії, формує творчу позицію.

Як інноваційна технологія в освіті, арт-терапія характеризується комплексом теоретичних та практичних ідей, різноманітним зв'язком із соціальними, психологічними та педагогічними процесами, здатністю до інтеграції та трансформації.

У системі корекційної роботи використовуються різні засоби, але які б засоби не підбирались, головне – це те, щоб вони були насичені позитивними емоціями та передбачали використання ігрової методики, яка посилює вплив на дітей.

У практиці роботи спеціалізованих дошкільних і шкільних закладів почали використовувати різноманітні види артотерапії, у тому числі і лялько-терапію, але проведене дослідження виявило, що на сучасному етапі досліджені окремі аспекти зазначеної проблеми, проте, місце і роль лялько-терапії і значення впливу мистецтва театру ляльок на дітей з особливими потребами ще недостатньо повно розкриті у сучасних наукових працях, що і обумовлює звернення до даної теми.

У своїй роботі психологи І. Медведева і Т. Шишова використовують мистецтво театру ляльок як «лялько-терапію», тобто за допомогою театру ляльок вони лікують дітей від неврозів. Т. Калошна використовує ляльок-маріонеток у психотерапевтичній роботі.

На думку Л. Виготського та В. Лебедінського, у процесі пізнання реального світу, дитина активно проєцирує той досвід, який вона сприймає в ігрову ситуацію. Основним об'єктом, який забезпечує дитині можливість самовираження, накопичення досвіду і його корекції у процесі самостійної гри, тривалий час є ляльки, а театр ляльок є джерелом естетичного впливу на людей будь-якого віку.

Культуролог Б. Єрасов підкреслює, що театр ляльок є активним і функціонально значним культурним інститутом, який виконує функцію соціалізації. Цей традиційний засіб комунікації є не тільки джерелом розваги та інформації, а також є активним і функціонально значним культурним інститутом, який має життєву та творчу силу і відіграє важливу роль у суспільстві. Через театр ляльок людям прищеплюються загальноприйняті у суспільстві норми і цінності [2, с. 176].

Лялько-терапія – це розділ психотерапії (арт-терапії), яка використовує як основний прийом корекційного впливу ляльки, яка є проміжним об'єктом у взаємодії дитини і дорослого. Метою лялько-терапії є допомогти дитині ліквідувати хворобливі переживання, укріпити психічне здоров'я, покращити соціальну адаптацію, розвинути самосвідомість, вирішити конфлікти в умовах колективної творчої діяльності.

Світ дитини – це світ дії і діяльності, а за допомогою лялько-терапії з'являється можливість увійти в цей світ. Слід зазначити, що правильний підбір іграшок та ляльок має велике значення: це можуть бути звичайні ляльки, іграшки або лялькові будинки, які можуть зображувати членів сім'ї дитини, які надають можливість дітям безпосередньо виражати свої почуття. Коли діти розігрують сцени з ляльками, то є можливість спостерігати відношення між членами сім'ї: суперництво чи суперечки між братами або сестрами, піклування членів родини одне про одного та інше.

А такі іграшки як машинки, човники, літаки мають велике значення для впертих, сором'язливих, відлюдних дітей, тому, що вони мають можливість просто грати з цими іграшками, такий процес заспокоює дітей, у них нормалізується кров'яний тиск і серцевий ритм.

Ляльки, які дитина може надіти на руку (лялька-петрушка, лялька-би-ба-бо) у корекційній роботі використовуються для того, щоб дитина могла виражати свої емоції, для опису і виразу яких у неї немає потрібних слів.

Цікавим і корисним є такий вид арт-терапевтичної роботи як робота з побутовими поліфункціональними предметами, які не мають строго фіксованої функції (листи паперу, шматочки дерева, палки, мотузки, шматочки різноманітних тканин, шматки шкіри тварин, пінопласт та інше).

У діях дитини з такими предметами на перший план виступають не основні, а істотні можливості цих предметів, з точки зору використання такої їх сторони. Така робота допомагає дитині відкрити нові властивості й якості, які приховані при поверхневому сприйманні, при цьому розуміння сутності предметів виявляються повнішими і яскравішими.

Будь-який побутовий предмет, який у руках дитини виходить за межі свого утилітарного призначення та проявляє несподівані якості, котрі викликають у дитини художньо-естетичні асоціації.

А процес «оживлення» різноманітних побутових предметів (окулярів, чайників, віників, шарфів, рукавичок, капелюхів, портфелів, пеналів, олівців, парасольок, хусток та інших предметів надає можливість дітям переносити свої проблеми, шкідливі звички на цей предмет-образ. Це також сприяє послабленню переживань, відбувається погашення негативних емоцій, які дитина відчула, тобто відбувається вербалізація внутрішньої проблеми дитини.

Оживлення предметів здійснюється за допомогою дії і рухів. Тому дітям дуже цікаво працювати з такими предметами, які мають таку важливу якість, як функціональна рухомість, яка закладена вже в саму конструкцію предмета: га-

манець, парасолька, скринька, коробка, що можуть відкриватись та закриватись у процесі роботи.

При «оживленні» предмета чи побутової речі, які значно відхиляються від своїх звичайних функцій, у них відкриваються нові якості, які діти не помічали раніше, які були заховані за утилітарністю сприйняття цих предметів. Структурні зв'язки між предметом чи річчю, дією і словом, яким предмет чи річ називається, у процесі арт-терапевтичної роботи змінюються. За множинністю проявів, багатогранністю властивостей і якостей діти відкривають для себе сутність предметів і явищ, що значно розширює діапазон сприйняття цих предметів.

Виконання таких завдань надає можливість дітям діяти за таку ляльку, говорити від її імені, наділяти її чисто людськими якостями, незалежно від того, наскільки вона зовнішне нагадує людину. У дітей є особлива якість ідентифікації з іншими людьми або предметами чи явищами оточуючої дійсності. Оволодіння цією якістю здійснюється «через розвиток здібності приписувати свої особливості й нахили іншим, при цьому і переживати їх як свої» [3, с. 80].

Розвиток здібності до ідентифікації дозволяє дитині глибше зрозуміти не тільки інших, а і усвідомити себе, своє внутрішнє «я». Особливою формою ідентифікації є антропоморфізм, коли якості живих істот приписуються неживій матері. Цей спосіб пізнання себе і оточуючого світу особливо притаманні дітям. Для дитини має значення те, що вона відчула, пережила, усвідомила у дії. А дії з предметами, які «ожили», дозволяють розвивати вміння вставати на точку зору іншого, виражати його своєрідний характер, відношення до тих, хто його оточує, та допомагають дітям вирішувати свої проблеми та позбавлятися їх, за допомогою одного із фундаментальних принципів театру ляльок – принципу оживлення неживої матері.

Також така робота з побутовими предметами надає великі можливості для розвитку багатьох здібностей дитини: фантазії, кмітливості, спостережливості, асоціативного мислення, ритмічності, пластичності, спритності, лаконізму.

Лялько-терапія використовує також елементи музики, танцю, образотворчого мистецтва. Дітям надається можливість намалювати свою ляльку-образ, одягнути її на своєму малюнку так, як цього хоче дитина. Це зближує дитину з лялькою. Слід зазначити, що дуже часто діти соромляться співати або танцювати. А коли дитина бере ляльку-рукавичку, одягає її на свою руку, вставляє пальці у м'які руки рукавички-ляльки, яка по

розміру така ж сама як рука дитини, то вже співає або танцює не дитина, а лялька, а дитина нібито ховається за ляльку. Слід особливо підкреслити, що за допомогою театральної ляльки у дітей з певними проблемами у розвитку формується соціальна стійкість.

Ляльки також використовуються і у логопедичній роботі. Постановка правильного вимовляння звуків припускає відпрацювання відповідних партикулярних позицій за допомогою показу та пояснення. Слід підкреслити, що діти мають схильність до наслідування, наочних форм мислення, до гри. Тому дуже ефективним є використання ляльок у процесі корекції артикуляційних розладів і розвитку дрібної моторики рук. Дитина надіває на руку ляльку, точніше вкладає свою руку у рот ляльки (частіше за все, такі ляльки – це ляльки-звірі), і вчиться вимовляти звуки за допомогою ляльки та через саму ляльку, і вже не соромиться своїх помилок при вимовлянні букв звуків, слів, тому що, на її думку, помилку припускає на дитина, а образ-звір.

Слід підкреслити, на цих заняттях діти тричі психологічно захищені:

- по-перше, дитина захищена від глядачів, які спостерігають за такою грою – ширмою, за яку вона сховалась;
- по-друге, дитина захищена лялькою, яка одягнена на руку і яка є самостійною фігурою, або окремим від дитини образом і бере на себе всі проблеми дитини, що надає дитині можливість самовираження і самопізнання;
- по-третє, сама специфіка театру ляльок полегшує дітям перенести внутрішні переживання на символічний об'єкт.

Слід зазначити, що арт-терапія і такий її напрямок як лялько-терапія, використовує наукові і прикладні результати досліджень у освітніх, виховних, корекційних і терапевтичних цілях розвитку дітей, які мають проблеми розвитку, що дозволяє більш успішно вирішувати питання, пов'язані з їх адаптацією таких дітей у оточуюче середовище.

Таким чином, усе вищесказане дозволяє зробити висновок, що використовуючи весь комплекс соціально-психологічної підтримки, який включає прийоми і методи арт-педагогіки у корекційну роботу, створюються сприятливі можливості для самовираження дітей, які мають проблеми розвитку, підвищується їх інтерес до оточуючої дійсності. При цьому відбувається не тільки здійснення процесу навчання і виховання, а і здійснюється процес соціалізації таких дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте / Избранные психологические исследования. – М., 1956. – 449 с.
2. Ерасов Б.С. Социальная культурология. – 2-е издан. – М.: Аспект Пресс. – 1996. – 591 с.
3. Сорокина Н. Кукольный театр как средство развития творческих способностей детей // Дошкольное воспитание. – № 3, 1994. – С. 83-86.

Рецензенти: д.пед.н., професор Мещанінов О.П.,
к.пед.н., доцент б.в.з. Клименюк Н.В.

© Калініна Л.А., 2009

Стаття надійшла до редакції 18.05.2009 р.